

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: <https://dx.doi.org/10.18524/2312–6809.2018.27.146411>
УДК 821.161.2–4Шевчук

МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖИТТЄВОГО МАТЕРІАЛУ В ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ У ЦИКЛІ «НА БЕРЕЗІ ЧАСУ» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Наталя Борисенко, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

natalja.borisenko@gmail.com

У статті висвітлено стилеві, тематичні, генеологічні, наративні, композиційні механізми трансформації життєвого матеріалу в літературний текст, які виявляють себе в мемуарному циклі «На березі часу» письменника-шістдесятника Валерія Шевчука. Проаналізовано роботу авторської свідомості в компонованні художнього цілого, зокрема тенденцію до міксування-злиття в ньому модерністичних (неореалістичних) стилетвірних формантів із нефікційними формозмістовими конструктами, що в підсумку породжує багатовимірний твір-симбіонт, котрий потребує особливої (метажанрової) інтерпретації.

Ключові слова: автобіографістика, мемуаристика, метажанр, модернізм, оповідь-есе, симбіонт, цикл, Валерій Шевчук.

У доробку класика новітньої української літератури, письменника-шістдесятника Валерія Шевчука окреме й визначальне місце посідають мемуари «На березі часу». На сьогодні це вже доволі місткий оповідно-есеїстичний цикл, п'ять творів-книг із якого вийшли у світ окремими виданнями: «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни» (2002), «На березі часу. Мій Житомир. Хата і рід» (2007), «На березі часу. Мій Житомир. Світ перед очима. Пошкілля» (2009), «На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про сучасників» (2016), «На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про митців і вчених» (2017) [15–19]. Кожна з частин детально виписує ті або ті сторінки життя художника слова, його «об'єктні» та «суб'єктні» — родинні, суспільні, історичні, культурні, суто літературні, комунікативні, оцінні, психологічні тощо контексти, осмислює перехрещення орбіт долі автора-оповідача й багатьох людей із його ближніх і дальніх кіл спілкування.

Від появи першої книги циклу й досі — себто понад п'ятнадцять років поспіль — критики пильно вдивляються в ці літературні тексти, намагаючись підібрати ключі до їх адекватного прочитання, яке б координувалося із жанровою природою творів, задумом автора, художнім світоглядом доби тощо. Утім дехто з інтерпретаторів відверто спасовує перед таким завданням, висловлюючи нерозуміння художнього цілого й кидаючи за це докір авторові, як-от Р. Кухарук: «Вельми шаную В. Шевчука — письменника і людину, який дав українській літературі чимало новел, «Теплу осінь», «Дім на горі», «Мислене дерево», численні есеї з епохи бароко. Але це не заважає мені досить критично поставитись до його спогадів «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни». Вже так він себе там любить і леліє, що аж стає подекуди бридко від того. Це ж треба — зібрав свої старі — школярські і студентські — твори, листи від дівчини і листи до дівчини — і все це втулив у тоті спогади. Певне, бухгалтерія українська втратила знаменитого плюшкіна, який скрупульозно збирає папірчик до папірчика, сірничину до цигарчини, аби читач, сарака, аж таки ніц не втратив від пана Шевчука. Смішно. Дрібно. Сумно. Це не значить, що в книжці немає зовсім путнього — є, і чимало: «закон трави», «Бо, здається, не я керував собою, а той Дух, зрадити якого означало зрадити себе, а отже, духовно не жити», «місто мого духу — Київ», «це жінки вимагають однолюбності, хоча коханками такі стають, навіть будиши заміжніми», «Міста ревливими не бувають» тощо. Вміє Шевчук і присмачити оповідь влучною цитатою — «Бери вершину, матимеш середину». Григорій Сковорода. Але, але... З Шевчуком зіграла злий жарт совіцька традиція любити клясиків, збирати все про них і пакувати у фоліанти. Тільки у випадку клясиків, що уже відійшли, тоті їхні папірчики збирає армія дослідників, що з того непогано годується. А нащо Шевчукові відбирати хліб у таких наукових мурашок? Не знаю. Відчуття гидотне і неприємне. Хай йому грець. Втішає тільки одно — зерно є і залишиться, а полова розвіється за вітром небуття» [4].

Такі й подібні відгуки, на наш погляд, виразно потверджують власне мистецький вимір Шевчукового спогадового циклу, розрахованого передусім на естетичний смак читача (навіть якщо той іще критик та письменник в одній особі). А тому важливо чітко окреслити художні засади цього неординарного літературного явища, створеного одним із найбільш досвідчених, найглибших у стильовому вираженні наших письменників-сучасників. Цю місію почасти взяли на себе літерату-

рознавці Г. Білик і Н. Писаренко [1], О. Коцарев [2 ; 3], В. Соболю [8–11], Т. Черкашина [14] та ін., утім поки що мемуаристика В. Шевчука значно менше досліджена вченими, порівняно з іншими його творами. «Про мою творчість написано багато і на різному рівні, але одномисельного, який би мислив в одному зі мною реєстрі, критика я не удостоївся, навіть не знаю, чи такі в природі існують» [20, с. 12], — розмірковує в інтерв'ю В. Шевчук, усе ж сподіваючись на свого «ідеального» фахового реципієнта-аналітика, котрий «здобуде» його творчу «фортецю» [18, с. 10].

Метою нашої статті є пізнання метажанрової специфіки п'ятикнижжя «На березі часу» В. Шевчука через дослідження механізмів трансформації авторською свідомістю життєвого матеріалу в літературний текст, характеру взаємодії цих механізмів, що дозволить судити про домінуючі конструкти в системі художнього цілого, вирізнити тенденції до моделювання ними оригінальної літературної змістоформи, а відтак виробити найбільш ефективні підходи до прочитання творів.

Слушно підмічає літературознавець Валентина Соболю, що В. Шевчук ішов до цього свого мемуарного вивершення поетапно впродовж кількох десятиліть: «Від первісного стислого варіанту автобіографії «Сад житейський думок, трудів та почуттів», через кількаразове правлені й розширювані упродовж років 1992, 1994, 1998, 2001 — до обсягу 111 сторінок (Валерій Шевчук. Сад житейський думок, трудів та почуттів // Темна музика сосон. Сад житейський / Валерій Шевчук. — К., 2003. — С. 333–444) — і аж до автобіографічної епопеї-хроніки «На березі часу» — його «багатофункціональної лабораторії, в якій при високій творчій температурі тривають досліди над собою, часом і світом» [8, с. 157].

Концептуальну — на рівні творчого задуму — «лабораторність» спогадової пенталогії мимоволі підтверджує і її автор, розповідаючи про початок роботи над циклом: «Свого часу, признаюся, не те що згадувати (згадувати завжди приємно), а писати спогади побоювався, бо здавалося: писання спогадів — це вже підведення підсумків, а на них ще не пора. Але коли мені вперше замовили написати автобіографію, і я взяв ручку, — мене, як то кажуть, понесло, і мусив зупинити своє перо. До речі, «На березі часу» написалося, як мовиться, одним подихом — ця праця принесла мені немало радості й захоплення. Смішно — захоплення собою? Та ж бо ні, актом відтворення і пізнан-

ням не лише себе, але й людей інших, з якими зводила доля, з висоти часу. А людина, хоча й незмінна в часі, а таки змінна. І отой минулий «я» виявився своєрідним незнайомцем, десь таким, якого, можливо, забув «не я», отже, непізнаним, а пізнання себе через озирки в минуле — дивний і чудовий процес» [20, с. 6].

Отож, маємо твір — художньо-історичне (питоме для В. Шевчука) (само)дослідження, в якому об'єкт і суб'єкт пізнання начебто мусять цілковито збігатися, відповідно до автобіографічного жанру, заснованого наразі на спогадових нотатках і документальних «врізах» — текстувальних (ділові папери, листи, статті тощо) й нетекстуальних (фотоматеріал). Утім автор обирає для себе таку точку обсервації свого центрального літературного героя (і власне повіствування), що, по суті, виходить із площини (чи радше сфери) його «я», стаючи стороннім спостерігачем над тим, що завжди цікавило його як письменника, — людиною серед тижня, серед міста, поміж людей, одиницею соціуму, часткою від більшого — родового, народного, національного, поколіннєвого — організму. Такий текст вже не власне автобіографічний чи мемуарний, а документально-біографічний, своєрідна «історія в особах», що й становить його змістовий рівень. Водночас гра, до якої вдається митець, — майже за Миколою Хвильовим «виписуючи» власне «я», обираючи, проте, дещо іншу, ніж неоромантик-попередник, формулу стильової індивідуалізації, — виразно акцентує суто художні реєстри тексту, долучаючи його до формату красномовного письменства. За Валентиною Соболю, заснована на грі творчість (власна, літературних учителів, колег тощо) є так само «головним» героєм мемуарної оповіді В. Шевчука, саме вона спричинила появу автобіографічного циклу [9, с. 15]. А відтак — унаслідок інтерференції формозмістових кодів — текст спогадової оповіді перетворюється в метатекст, а його варіативний видожанр трансформується в метажанр, активно досліджуваний сучасними вченими (див. зокрема [6]).

Простежимо більш детально ті текстотвірні механізми, за посередництвом яких В. Шевчукові вдається синтезувати свої оповіді-есе (1–3 книги) і стилістично споріднені з ними спогади (4–5 книги) циклу «На березі часу» як органічне художнє явище.

У статті «Приятелі із «гніздов'я Бориса Тена»», мовлячи про міцну понад 50-річну дружбу В. Шевчука і Євгена Концевича, дослідниця В. Чайковська акцентує на **стилеві** неореалізму, який духовно зблизив молодих літераторів ще на зорі їхньої творчості, а надалі послу-

гував основою для становлення й розвитку феномену Житомирської прозової школи [13, с. 213]. Своє, братове (Анатолія Шевчука) і товаришеве (Євгена Концевича) тодішне світоглядне навернення до модернізму В. Шевчук пояснює проявом молодечого максималізму, ефектом захоплення індивідуалізмом й екзистенціалізмом, упертою жагою естетизувати на багнищі офіційного соцреалізму [16, с. 382–383], органічною альтернативою якого в нетоталітарних суспільствах і вільних мистецтвах обдарованим початківцям бачився актуальний у часі та близький їхньому смакові неореалізм. «...Наші літературні шукання, — пише В. Шевчук, — стали погодженими й поступово почала вироблятися та спільна платформа на базі модернізму, що її можна назвати неореалізмом» [21, с. 9]; «...це був неореалізм, цілком суперечний казенному соцреалізму» [16, с. 378].

Відтоді стильова ніша неореалізму, яка, в уявленні В. Шевчука, означає «суворий реалізм» [16, с. 403], максимальне зближення художньої і життєвої правди, увагу до подробиць, заглиблення в людину, в різні пласти її душі та сферу побутування як самочинно вибудований «мікрокосм та макрокосм» [18, с. 7], — залишається близькою письменникові, в тих або тих його творах продуктивно взаємодіючи з необароковою, неоготичною, постмодерністичною естетичними системами. Домінує вона і в циклі «На березі часу», зумовлюючи такі особливості його поезики, як мозаїчність, гра фрагментів і смислів у системі цілого, трансформування конфлікту в ідейну площину та сферу індивідуального досвіду (множинних індивідуальних досвідів), жанровий синкретизм (родовий відображеннєвий і видовий формотворчий), циклічний принцип компонування, тенденція до інкрустування цілого тощо — *прикмети модерністичного письма*; інтерес до реального життя й історії, описово-аналітичний метод викладу, об'єктивізм, фактографізм, деталізація, документалізм, репрезентація психічного (свідомого й підсвідомого) буття персонажа, його праці душі та духу, зокрема царини творчості, — *неореалістичні маркери тексту*.

Аналізуючи 2005 року першу опубліковану книгу циклу — «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни», В. Собо́ль звертає увагу на її модерністичну органічність і мовить про знаковість появи цього тексту для українського культурного й наукового простору початку ХХІ століття: «Вона дає цінний і цікавий матеріал для осягнення джерел модерності українського слова — проблеми далеко не другорядної в час появи все більшої кількості голосів, котрі відмовляють українському

письменству в найменших ознаках модернізму» [9, с. 12–13]; простежує в тексті В. Шевчука «гру-симбіоз» двох модерністичних поетик: раннього неореалізму й пізнього необароко [9, с. 14].

Роксана Харчук у праці «Сучасна українська проза. Постмодерний період» (2008) ретельно (у вимірі життєвого і творчого шляху) оглядає епічний доробок В. Шевчука 1990-х років (якраз тоді писалися й мемуари) та відгуки про нього критиків і стилістично окреслює митцеву нішу того періоду як «межову» — «між модернізмом і неопозитивізмом»: «...у соцреалістичному контексті його творчість прочитується як модерна, у постмодерному — набирає неопозитивістських обрисів» [12, с. 67], по-своєму підтверджуючи наше розуміння творчого почерку письменника.

Стильові виміри непересічного мистецького явища завжди мають актуальну світоглядну підоснову, суголосну з художнім мисленням своєї доби в його оригінально-авторській ретрансляції. Наразі це та ж модерна ідея вільного мистецтва вільної людини — з усіма похідними щодо авторської свободи творення; це ідея високого мистецтва, репрезентована в циклі (як і у всій творчості В. Шевчука) культурологічної лінії, наголошенням питань естетики; нарешті, це ідея ваги особистості в людській масі — самоцінності, самототожності, самореалізації кожного «я», відкриття ним нових горизонтів у творчому самовивищенні, — зартикульована свого часу шістдесятниками і не вичерпана досі. З-поміж усього літературного доробку В. Шевчука цикл «На березі часу» примітний тим, що «я» тут буквально і прямо поставлено в центр оповіді, воно визначає її тематику, слугує, як уже мовилося зі слів письменника, об'єктом пізнання, однак часто (і навіть радше) — лише дверима до лабіринту життя ширшого, його численних стежок, комірок, загадок, а то і глухих кутів.

У принципі, цілком очікувано, що дослідники здебільшого акцентують на першому змістовому аспекті мемуарів В. Шевчука, прочитуючи його книги спогадів як автобіографічні [1; 8–11]. Та й сам письменник не раз наголошує, що, власне, написання автобіографії і спонукало його до творчості такого плану, оскільки при «озиранні» на пережите, на колишне своє оточення він виявив чимало цікавого, вражаючого, фантастичного — такого, що могло б стосуватися багатьох людей, стати для них своєрідним духовним відкриттям, дотиком до дива, якого й сам зазнав у творчому процесі; зрештою, як автобіографічні його оповіді-есе (1–3 книги) тематично означені у видавничій версії.

Утім цікаво, що, приміром, В. Соболю у низці своїх змістовних шевчукознавчих статей дуже поступово прямує до визнання автобіографізму одним із текстотвірних кодів цього спогадового циклу. Спочатку науковець окреслює як більш виразні і продуктивні документально-мемуарний, художньо-модерністичний та історично-хронікальний композити цілого (сумніваючись, услід за М. Бахтіним, у можливості існування «дистильовано-біографічного роману») (2005) [9, с. 20]; убаचाє в ньому «потік спогадів, документів, вражень у формі руху смислів» (2007) [10] і лише згодом — з появою нових книг циклу й на хвилі власного інтересу до антропології літератури — приходить до усвідомлення ще більш масштабної формозмістової природи епопеї-хроніки, рівновеликої з-поміж найвагоміших типологічних взірців у європейському і світовому дискурсі антитоталітарної автобіографічної прози (2010). Прикметами автобіографічного письма в тексті В. Шевчука, на думку В. Соболю, є «можливість називати все своїми іменами, не озираючись і не замовчуючи», міжтекстові вкраплення, автокоментарі, «відсилення до чужих висловлювань, та найчастіше — до власних художніх текстів», «автобіографічний підтекст частин» тощо [8, с. 152–153]. «У цьому сенсі хроніка презентує окремий, специфічний тип біографічного часу і унікальну силуетку митця, який відсвіжує понад 60 років свого життя. Водночас — і це дуже важливо — і з-за лінійної течії часу проступає циклічний рух замкненого кола, «єдиний оборот котрого можна записати і показати так, щоб він представив цілість» [8, с. 153], — слушно наголошує вчена. У цілому ж «автобіографічна оповідь-есе, будучи мовби завершальним етапом варіативно розбудованого автобіографізму, презентує виразні прикмети доробку пізнього Шевчука» [8, с. 156–157].

У широкому, теоретично мотивованому контексті автобіографістики осмислюють оповідно-есеїстичну частину циклу «На березі часу» дослідники Г. Білик і Н. Писаренко в праці «Автобіографічна проза Валерія Шевчука: жанрова характеристика» (2011), прочитуючи їх за такими критеріями, як особлива структура оповідності (тотожність оповідача й героя, настанова на об'єктивне виписування авторського «я», індивідуалізація наратора, динаміка й об'ємність нарації, взаємодія множинних суб'єктних сфер у її системі); мозаїчно-циклічна форма викладу, фрагментована архітектоніка; особливе мовне маркування тексту: демонстрація вибіркової роботи пам'яті через слова-сигнали пригадування, уживання назв «із минулого», по-

силення голосу оповідача на тих або тих позиціях, поглинання авторським мовленням реплік персонажів (на відміну від художніх творів митця, де часто діє супротивний прийом) тощо; загальна мемуарна тенденція творів з елементами ліризації оповіді [1]. Особливу увагу в розвідці приділено націєтворчому компоненту автобіографістики В. Шевчука [1, с. 66–79], і в такому сенсі це дослідження продовжує антропологічні спостереження публікацій В. Соболя.

А отже, автобіографізм як змістовий формант автобіографічної прози постає **тематичним** механізмом, котрий визначає текстотвірні критерії циклу «На березі часу» В. Шевчука і водночас програмує його **нарративні** виміри. Схиляємося до твердження Роксани Харчук, котра кваліфікує нарратив Валерія Шевчука як «інтелектуальний», вбачає у ньому намагання подавати сучасні проблеми в історичному дискурсі, поєднуючи ідеологію та гносеологію; тяжіння до стилізації й композиційно-викладові ускладнення; примат осмисленості над власне грою, що не дозволяє В. Шевчукові на рівні поетики «злитися» з постмодерністами, натомість надійно закріпивши за ним місце в пантеоні «класиків», хоч і не винятково традиціоналістів [12, с. 67].

Чимало дискусій точиться довкола проблеми **генології** творів з циклу «На березі часу», різні позиції щодо цього помічаємо навіть у публікаціях одного й того ж інтерпретатора цих текстів. Наголосимо, що сам письменник увесь «цикл» (кваліфікація теж його авторська) називає «спогадовим», перші три книги в ньому йменують «оповідями-есе», чергові дві маркує жанроозначенням «спогади». Поряд із цим в анотаціях, рецензіях до перших книг нерідко уживають назву «роман-есе», чим додатково підкреслюють їхній фікційний формат. Водночас нещодавно видані томи циклу критики іменують «незручними і неправильними мемуарами», «серією розповідей», гостро-іронічними «есеїстичними спогадами», виконаними «у значно простішій і стриманішій стилістиці, ніж Шевчукова проза», а відтак «співмірне естетичне задоволення від них отримати важко», хоч і неможливо заперечити «забавних моментів», «химерності», «суперечливості», але так само і «яскравості», інформаційної насиченості текстів [3].

Понад десять років тому проблемою жанрів творів ґрунтовно займалася Валентина Соболя, яка виробила й актуальні на сьогодні генологічні координати сприйняття цілого циклу та окремих його частин. Так, уже про книгу «Мій Київ. Вхідні» мовилося, що за своєю позірною хронікальністю — окрім власне оповіді-«сповіді» — вона

нагадує близькі для письменника (фахового історика) козацькі літописи. «Ймовірно, звідси, — пише дослідн, — пильний інтерес до часу. Можливо, звідси — подібне до Величкового укладання-структурування твору як літописного щоденника: той же самий принцип поділу за роками, а всередині кожного року пильний і прискіпливо-критичний перегляд значимих подій, з-поміж котрих на найпершому плані — ті, що мали відношення до Творчості» [9, с. 15].

Проте і «сповідь», і «літопис», і «щоденник» як індивідуалізовані форми мемуарного нарративу все ж, за В. Соболю, не повністю відображають оповідну природу циклу В. Шевчука, тож дослідниця продовжує свій пошук, уже мовлячи про ««денник», в котрому «перечитуються» тільки великі та значні дні, — з рядом яскравих ознак давніх літописних та діаріушевих творів. Чи це можливо? Валерій Шевчук доводить, що так. Виношувана впродовж десятиліть енергія очисної сповіді знайшла вихід в автопортретному життєписі митця-полігистора на тлі до сьогодні ще несповна осмисленої великої доби шістдесятих» [9, с. 20].

Дещо згодом науковець поглиблює свою тезу про «автоформат» циклу, приходячи до прочитання його у масштабнішому триосьовому вимірі (автобіографістики, белетристики, історії) й вироблення генологічної кваліфікації «автобіографічна епопея-хроніка» [8].

Такий підхід вважаємо за цілком вивіреним, оскільки він справді означає ті текстові реєстри, з якими взаємодіє свідомість реципієнта в процесі сприйняття. Однак і «оповідь» (як повістування з позиції свідка, котрий, проте, перебуває «над-подіями»), й «есе» (як вільний виклад думок з акцентуванням настрою мовця, фіксуванням його сьогочасних аргументів, знань, відкриттів, без претензії на вичерпність чи остаточність тверджень), і власне «мемуари» — терміни, якими оперує автор твору, залишаються поза гносеологічним арсеналом дослідника, а значить, той вимагає уточнення.

На наш погляд, доречно застосувати до генологічної характеристики як окремих творів-книг циклу «На березі часу», так і всього його текстового масиву частотне й доволі визнане сьогодні в аспекті жанрової кваліфікації синкретичних модерних і постмодерних творів поняття *твору-симбionта*. У низці цікавих, новаторських розвідок, присвячених творчості А. Дімарова, І. Жиленко, Б. Нечерди, В. Тарнавського, В. Шевчука та інших митців — передшістдесятників і шістдесятників, дослідниця В. Саєнко (див., зокрема, її монографію «Сучасна українська література: компендіум» (2014) [7] та аналіз цієї

праці в рецензії А. Малиновського (2016) [5]), детально з'ясовує сутнісний характер цього новочасного метажанрового взірця — своєрідного генологічного міксу, який визріває на пограниччі літературних жанрів, типів, форматів, синтезуючись у нову й завершену, як правило, художньо-документальну, якість.

Складна генологія циклу «На березі часу» зумовлює множинні підходи до розгортання його тематологічної сфери, структурування різнотипного літературного й ілюстративного матеріалу в цілісну систему, відкриту за своєю естетичною природою й мозаїчно-калейдоскопічну за природою цілісності. Основне навантаження щодо мистецького втілення цієї оригінальної художньої форми несе композиційний рівень твору, котрий, крім логіки розвитку художнього явища, його історичної репрезентації, актуалізує ще й принципи нанизування елементів, що є характерним для хронікальних фавул; а також міксування елементів, на якому засновуються модерністичні-мозаїчні тексти й, особливо, постмодерністичні еклектичні полотна. У межах означених **композиційних механізмів** варто зацентувати й окремі структуротворчі принципи, як-от «поетику дива», «поетику множинних сенсів» [8; 9], які мають барокову підоснову. В. Соболев убаває, зокрема, у двоплощинних творах Шевчукового циклу сквородинівський «принцип Селени», засвоєний митцем-сучасником від свого духовного вчителя й патрона ще в роки далекої юності, а наразі — важливий прийом його авторського письма [9, с. 14].

Очевидно, що зауважені механізми трансформації життєвого матеріалу в літературний текст неоднаковою мірою даються взнаки у різних фрагментах циклу, комбінуючись за своїми принципами й установками в тій або тій його книзі — залежно від бажання автора-оповідача (ініціатора «лабораторного» експерименту В. Шевчука) і згідно з власними законами злагодженого тексту-організму.

Ще більшу варіативність побачимо, обстеживши жанрову площину досліджуваної проблеми — автобіографічну мемуаристику шістдесятників, активно культивовану в 1990-ті роки такими раніше переслідуваними й жорстко цензурованими українськими письменниками, як І. Дзюба, В. Дрозд, І. Жиленко, Р. Корогодський, М. Коцюбинська, М. Руденко. Осмислюючи їхні набутки в цій царині (і В. Шевчука з-поміж покоління його ровесників), Т. Черкашина зауважує здебільшого традиційне дотримання митцями канонів жанрового «письма з його тяжінням до панорамності зображення, аналітичності, глибоко-

го психологізму, уважного ставлення до слова, моральної відповідальності автобіографа за кожне вимовлене публічно слово і т. ін., що було типовим для спогадових творів перших десятиліть ХХ століття» [14, с. 132]. Але разом із тим часова і світоглядна відстань від доби Розстріляного Відродження природно програмувала «вироблення нових структурно-типологічних різновидів спогадових творів» [14, с. 132].

Кожен із названих авторів, звичайно ж, по-своєму моделює цей відхід від стандартів, а спільними для більшості з них стають відвертість, дискусійність, зокрема довкола питань морального плану, психологізація письма, прагнення не стільки до біографічного автопортретування, як до самодослідження, котре в підсумку мусить дати портрет власної душі, тяжіння до художнього й суб'єктивно-оцінного висловлювання, мозаїчність, фрагментарність, гіпертектуальність, синтетичність. Утім цікавим нюансом є те, що, часто солідаризуючись в ідейному задумі та викладовій манері, мемуаристи-шістдесятники не втрачають своєї індивідуально-текстуальної свіжості й неповторності. Зокрема, В. Шевчук зреалізований у своєму мемуарному циклі як інтелектуал-аналітик (етнолог, історик, культуролог, літературознавець, психолог, філософ тощо), літописець доби, культурно-громадський діяч, письменник-новатор, високообдарована, діяльна й духовно-гармонійна творча особистість.

Підсумовуючи, наголосимо, що розгляд рівневих атестацій спогадового циклу «На березі часу» В. Шевчука — з опорою на літературознавчий матеріал — привів нас до усвідомлення таких художніх параметрів цього тексту, як:

1) модерністична стилістика (неореалістична, необарокова), котра моделює ціле за принципом гри й мозаїки, є відкритою, в конструюванні образів визнає об'єктивність, деталізм, історизм, а водночас наділяє їх духовною глибиною, розмитістю зовнішнього контуру, схильністю до взаємоперетікання, продукує синтез на всіх рівнях твору;

2) автобіографічна тематика, вислідом якої є формування сферичного тла твору з акцентом на ядерному авторському «я», що дотикається до множини інших людських (чи навіть об'єктних) сфер із ближчих або дальших до автора кіл; а також духовно-творча (мистецька, літературна, літературно-критична, культурологічна) площина твору — основний діяльнісний вимір автора-письменника;

3) метажанровий формат твору як мемуарного, документального і художнього сплаву, у структурі якого «міксуються» історія, літопис,

спогад, щоденник (нотатка-«денник» — як фіксація найвагомішого); ділові, офіційні, наукові, публіцистичні, художні «свої» та «чужі» текстуальні, а також нетекстуальні фрагменти; епічна оповідь (приватно-побутова) з тенденцією до масштабного укрупнення (національної епопеї), лірична сповідь, легке неформалізоване висловлювання (есе), у підсумку постаючи оригінальним естетично злагодженим твором-симбіонтом;

4) інтелектуальний наратив твору, а звідси глибина й ускладненість змісту, гра сенсів, їхня множинність, іронізм, інкрустування основного тексту доповненнями, коментарями тощо; водночас визнання детермінізму, інтерес до історії, соціуму, факту, аналітичність;

5) складна композиція, хронікально-циклічна, мозаїчна, з тенденцією до описовості й імітацією подієвості в книгах оповідей-есе й лабіринтно-калейдоскопічна в книгах спогадів.

Інтерпретація твору у вимірі цих формозмістових аксіом — незалежно від обраного методологічного підходу — допоможе пізнати його своєрідність у єдності авторського задуму та художньо-естетичної природи цілого.

Отже, мемуарний цикл «На березі часу» В. Шевчука — це неординарне художнє явище в літературному процесі України межі ХХ–ХХІ століть, масштабний твір автобіографічного, епопейного, хронікального плану, цілком гідний того, щоб художньо-документально означити собою пору міленіуму, з одного боку, висвітливши життєву віху цілого людського покоління (й не лише одного) в контексті історії та культури нації, а з другого — показавши духовний набуток людини (митця), зрощений на теренах складної доби, всупереч її «дозвольним» та «обмежувальним» тенденціям. Простеживши стильові, тематичні, наративні, генологічні, композиційні механізми трансформації життєвого матеріалу в літературний текст циклу, переконуємося, що В. Шевчук — митець-модерніст із домінантним інтересом до неореалістичної, небарокової стильових систем, котрі й визначили естетичну природу його мемуаристики; письменник-новатор, котрий, дослухаючись до різновекторних віянь своєї художньої доби, вмів не просто знайти золоту середину, а те неповторне цінне опертя, яке надалі обов'язково визріє в повномасштабне мистецьке явище, а вже сьогодні виблисне під його пером феноменом, постане провісником подальшого розвитку письменства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик Г. Автобіографічна проза Валерія Шевчука: жанрова характеристика / Г. Білик, Н. Писаренко. — Полтава : ПНПУ, 2011. — 132 с.
2. Коцарев О. Автопортрет Шевчука замолоду [Електронний ресурс] / Олег Коцарев. — Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/6313/Avtoportret_Shevchuka_zamolodu_Pysmennyk_vydav_sporady/01/10/2009 ; <http://bookvoid.com.ua/digest/2009/10/02/194830.html>
3. Коцарев О. «Незручні» мемуари Валерія Шевчука [Електронний ресурс] / Олег Коцарев // «День». — 2017. — 24 лют. — Режим доступу : <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/nezruchni-memuariy-valeriya-shevchuka>
4. Кухарук Р. Спогади нарциса-бухгалтера [Електронний ресурс] / Р. Кухарук. — Режим доступу : <http://www.litforum.com.ua/index.php?r=18&a=2718>
5. Малиновський А. Інтерсуб'єктивність художніх світів письменників-постмодерністів у сучасному компендіумі / А. Т. Малиновський // Слово і Час. — 2016. — № 7. — С. 115–123. — Рец. на кн. : Саєнко В. Сучасна українська література : компендіум / В. П. Саєнко. — Одеса : Астропринт, 2014. — 352 с.
6. Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) / Олег Рарицький. — К. : Смолоскип, 2016. — 484 с. : іл.
7. Саєнко В. Сучасна українська література : компендіум / В. П. Саєнко. — Одеса : Астропринт, 2014. — 352 с.
8. Соболь В. Автобіографічна епопея Валерія Шевчука в європейському контексті / В. Соболь // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2010. — Вип. 20 (49). — С. 150–157.
9. Соболь В. Новочасна сповідь чи традиційний щоденник? / В. Соболь // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2005. — Вип. 13 (42). — С. 11–21.
10. Соболь В. Потік спогадів, документів, вражень у формі руху смислів / В. Соболь // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Літературознавство / ред. кол.: В. Білецький (відп. ред.) та ін. ; Наук. т-во ім. Шевченка, Донецьке відділення. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. — Т. 17. — С. 20–31.
11. Соболь В. Сага про незнищений родовід (Шевчук В. На березі часу) / В. Соболь // Березіль. — 2004. — № 11. — С. 180–186.
12. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. / Р. Б. Харчук. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 248 с. — (Альма-матер).
13. Чайковська В. Приятелі із «гніздів'я Бориса Тена» / Ванда Чайковська // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2010. — Вип. 20 (49). — С. 210–217.

14. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічні твори шістдесятників як особливий вид українського спогадового письма / Т. Черкашина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. пр. / укл. Р. А. Криловець. — Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2014. — Вип. 41. — С. 131–134.
15. Шевчук В. О. На березі часу. Мій Житомир. Хата і рід: автобіографічна оповідь-есе / Валерій Шевчук. — Львів: СПОЛОМ, 2007. — 384 с.
16. Шевчук В. О. На березі часу. Мій Житомир. Світ перед очима. Пошкілля: автобіографічна оповідь-есе / Валерій Шевчук. — Львів: Сполом, 2009. — 478 с.
17. Шевчук В. О. На березі часу. Мій Київ. Входи́ни: автобіографічна оповідь-есе / Валерій Шевчук. — К.: Темпора, 2002. — 272 с.: іл. — (Vita Memoriae).
18. Шевчук В. О. На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про митців і вчених / Валерій Шевчук. — К.: Либідь, 2017. — 576 с.; іл.
19. Шевчук В. О. На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про сучасників / Валерій Шевчук. — К.: Либідь, 2016. — 576 с.; іл.
20. Шевчук В. «Роззирнімося навколо й полюбімо цей світ»: розмова з Валерієм Шевчуком / В. Шевчук; [вела Л. Таран] // Кур'єр Кривбасу. — 2003. — № 165. — С. 3–19.
21. Шевчук В. «...Треба говорити не про 10, а про 50 років Житомирської школи...» / В. Шевчук // Житомирський феномен: спецвипуск часопису «Світло спілкування» / за ред. Г. Цимбалюка та ін., упоряд. Г. Цимбалюка. — Житомир: М. Косенко, 2007. — С. 9–12.

МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖИЗНЕННОГО МАТЕРІАЛУ В ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ В ЦИКЛІ «НА БЕРЕГУ ВРЕМЕНИ» ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Наталія Борисенко, к. філол. н., доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье рассмотрены стилевые, тематические, генеалогические, нарративные, композиционные и другие механизмы трансформации жизненного материала в литературный текст, которые проявляются в мемуарном цикле «На берегу времени» писателя-шестидесятника Валерия Шевчука. Проанализирована работа авторского сознания в компоновке художественного целого, в частности тенденция к микшированию-слиянию в нем модернистических (неореалистических) стилеобразующих формантов с нефикционными формосодержательными конструктами, что в итоге порождает многомерное сочинение-симбионт, требующее особой (метажанровой) интерпретации.

Ключевые слова: *автобиографистика, мемуаристика, метажанр, модернизм, сказание-эссе, симбионт, цикл, Валерий Шевчук.*

THE MECHANISMS OF THE TRANSFORMATION OF LIVING MATERIAL INTO THE LITERARY TEXT IN VALERY SHEVCHUK'S CYCLUS «ON THE BANK OF THE TIME»

Nataliya Borysenko, Candidate of Philology, associate professor

Odessa I. I. Mechnikov National University

Valery Shevchuk, an author of the 1960s, has a memorable cyclus «На березі часу» («On the shore of the time»), which consists of five already published books — «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни» («On the shore of the time.» My Kyiv. Entering «)(2002), «На березі часу. Мій Житомир. Хата і під» («On the shore of time. My Zhytomyr. Hata and the family») (2007), «На березі часу. Мій Житомир. Сві́м перед очима. Пошкілля» («On the shore of the time. My Zhytomyr The world in front of the eyes. After school «) (2009), «На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про сучасників» («On the shore of the time. Those who are near: Memories of contemporaries «) (2016), «На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про митців і вчених («On the shore of time. Those near: Memoirs of artists and scientists «) (2017); fragments of other volumes were published in the periodicals; Manuscripts and annexes are still not published.

The cultural value of this frail epic canvas is determined by its extraordinary quality, information capacity, diversity and depth of analysis of the image, so that society receives a work-document of the breakthrough of centuries and millennia of the innovative metazanagra structure, which highlights the author's biography and the course of literary existence of the creative generation of the sixties, and most importantly — it offers memories, historical, philosophical, psychological, literary-critical thoughts, etc., the description of the outlines of the particular time, people and the words in its measurement.

The problem that led to the writing of this article was the lack of verified approaches to reading and interpreting the works of the cyclus, the existence of contradictory, and even doubtful allegations in regarding his design, aesthetic nature, genealogical identification, and significance in general.

The way of investigation of the artistic whole of the work-cyclus was chosen the mechanisms of the transformation of living material into the literary text, which are known to be determined by the author's artistic outlook, is a way of reflecting the reality, a creative genius characterized by a complex of conscious and unconscious intentions, which are operational in the creative process and slowly materialize creative idea. The simplest mechanisms are idealization, typification, symbolization, individualization as forms of artistic generalization, and on the basis of them there are text-based factors of various levels — stylistic, thematic, genre, narrative, compositional, etc., which allow to identify the artistic whole as an artistic phenomenon. It induced us to this need to develop an adequate reception of the text of the cycle, which would have decoded his artistic design and brought the «horizons» closer to the readers and authors in interpreting the product of an innovative artistic form.

The analysis of the level attestations of the text is based on the literary and critical material and led us to the realization of such artistic parameters of the text as:

1) modernist stylistics (neo-realistic, neo-arctic), which simulates the whole on the principle of play and mosaics, is opened to recognition of objectivity, detailism, historicism in the design of images, and at the same time gives them the spiritual depth, the blurring of the outer contour, the propensity to interact with each other and produces synthesis at all levels of the work;

2) *autobiographical themes, the result of which is the formation of a spherical background of the work with an emphasis on the nuclear author's «I», which touches to the plurality of other human (or even object) spheres from the nearer or further to the author of the circles; as well as the spiritual-creative (artistic, literary, literary-critical, culturological) plane of the work — the main activity is to measure the author-writer;*

3) *metastyle format of the work as a memoir, documentary and artistic alloy, in the structure of which «mix» history, chronicle, memoir, diary (note «денник» — as the fixation of the most important information); business, official, scientific, journalistic, artistic «their» and «foreign» textual, as well as non-textual fragments; an epic narrative (privately-owned) with a tendency toward large-scale consolidation (national epic), lyrical confession, light informal utterance (essay), eventually presenting the original aesthetically harmonious product-symbiont;*

4) *intellectual narrative of the work, the depth and complexity of the content, the game of meaning, their plurality, irony, incrustation of the main text non-fiction comments, etc.; At the same time recognition of determinism, interest in history, society, fact, analyticity;*

5) *complex composition, chronicle-cyclic, mosaic, with a tendency to the narrative and imitation of the events in the books of tales-essays and labyrinthine-kaleidoscopic in the books of memoirs.*

Interpretation of the work in the measurement of these form-conscious axioms — regardless of the chosen methodological approach — will help to know its uniqueness in the unity of the author's idea and the artistic and aesthetic nature of the whole.

Key words: *autobiography, memoir, metastyle, modernism, esse, symbiote, course, Valery Shevchuk*

REFERENCES

1. Bilyk, H. and Pysarenko, N. (2011), *Avtobiohrafichna proza Valeriia Shevchuka: zhanrova kharakterystyka* [Autobiographic prose of Valery Shevchuka : genre description], : PNP, Poltava [in Ukrainian].
2. Kotsarev, O. (2017), *Avtoportret Shevchuka zamolodu*, available at: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/6313> / *Avtoportret_Shevchuka_zamolodu_Pysmennyk_vydav_spozady/01/10/2009*; <http://bookvoid.com.ua/digest/2009/10/02/194830.html> [in Ukrainian].
3. Kotsarev, O. (2017), «Nezruchni» memuary Valeriia Shevchuka, *Hazeta «Den»*, 24.02.2017. available at : <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/nezruchni-memuary-valeriya-shevchuka> [in Ukrainian].
4. Kukharuk, R. (2017), *Spohady nartsysa-bukhhaltera*, available at: <http://www.litforum.com.ua/index.php?r=18&a=2718> [in Ukrainian].
5. Malynovskyi, A. (2016), *Intersubiektyvnist khudozhnikh svitiv pysmennykiv-postmodernistiv u suchasnomu kompendiumi* : Saienko V. *Suchasna ukrainska literatura: kompendium* [Intersubjektive of the artistic worlds of post-modernisms in the modern compendium : of Saienko V. *Modern Ukrainian literature:compendium*], Astroprynt, Odesa, 2014. — 352 s., Slovo i Chas, no. 7, pp. 115–123 [in Ukrainian].

6. Rarytskyi, O. A. (2016), *Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv)* [Scores of text and spirit (Artistically-documentary prose of Ukrainian in 60-th)], Smoloskyp, Kyiv [in Ukrainian].
7. Saienko, V. (2014), *Suchasna ukrainska literatura : kompendium* [Modern Ukrainian literature : is a compendium], Astroprynt, Odesa [in Ukrainian].
8. Sobol, V. (2010), *Avtobiohrafichna epopeia Valerii Shevchuka v yevropeiskomu konteksti* [An autobiographic epic of Valery Shevchuka is in the European context], *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Iss. 20 (49), pp. 150–157 [in Ukrainian].
9. Sobol, V. (2005), *Novochasna spovid chy tradytsiinyi shchodennyk?* [New confession or traditional diary?], *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Iss. 13 (42), pp. 11–21 [in Ukrainian].
10. Sobol, V. (2007), *Potik spohadiv, dokumentiv, vrazhen u formi rukhu smysliv* [A stream of remembrances, documents, impressions is inform motion of senses], *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Literaturoznavstvo, Skhidnyi vydavnychiy dim, Donetsk, Vol. 17, pp. 20–31 [in Ukrainian].
11. Sobol, V. (2004), *Saga pro neznyshchennyi rodovid (Shevchuk V. Na berezi chasu)* [A saga is about ineradicable genealogy (Shevchuk V. On the birch of time)], *Berezil*, no. 11, pp. 180–186 [in Ukrainian].
12. Kharchuk, R. B. (2008), *Suchasna ukrainska proza: Postmodernyi period: navch. posib*. [Modern Ukrainian prose: the Postmodernyi period: navch. posib], Type «Akademii» center, Kyiv [in Ukrainian].
13. Chaikovska, V. (2010), *Pryiateli iz «hnyzdovia Borysa Tena»* [Friends are from «hnyzdovia Boris Tena»], *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Iss. 20 (49), pp. 210–217 [in Ukrainian].
14. Cherkashyna, T. (2014), *Memuarno-avtobiohrafichni tvory shistdesiatnykiv yak osoblyvyi vyd ukrainskoho spohadovoho pysma* [Memoir-autobiographic works of 60-th as specialtype of the Ukrainian spohadovoho letter], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna»*, Vyd-vo NU «Ostrozka akademiia», Ostroh. Iss. 41, pp. 131–134 [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. O. (2007), *Na berezi chasu. Mii Zhytomyr. Khata i rid : avtobiohrafichna opovid-ese* [On the birch of time. My Zhytomyr. A house and family : are autobiographic story-essay], SPOLOM, Lviv [in Ukrainian].
16. Shevchuk, V. O. (2009), *Na berezi chasu. Mii Zhytomyr. Svit pered ochyma. Poshkillia : avtobiohrafichna opovid-ese* [On the birch of time. My Zhytomyr. The world is before eyes. Afterschooling: autobiographic story-essay], Spolom, Lviv [in Ukrainian].
17. Shevchuk, V. O. (2002), *Na berezi chasu. Mii Kyiv. Vkhodyny : avtobiohrafichna opovid-ese* [On the birch of time. My Kyiv. Vkhodyny: autobiographic story-essay], Tempora, Kyiv [in Ukrainian].
18. Shevchuk, V. O. (2017), *Na berezi chasu. Ti, kotri poruch : Spohady pro myttsiv i vchenykh* [On the birch of time. Those that alongside: Remembrances about artists and scientists] Lybid, Kyiv ; il [in Ukrainian].

19. Shevchuk, V. O. (2016), *Na berezi chasu. Ti, kotri poruch : Spohady pro suchasnykiv* [On the birch of time. Those that alongside : Remembrances about contemporaries] Lybid, Kyiv [in Ukrainian].
20. Shevchuk, V. (2003), «Rozzyrnymosia navkolo y poliubimo tsei svit» : rozmova z Valeriiem Shevchukom [Will «look around and will fall in love this world» : conversation with Valery Shevchukom] / V. Shevchuk ; [vela L. Taran], *Kurier Kryvbasu*, no. 165, pp. 3 –19 [in Ukrainian].
21. Shevchuk, V. (2007), «...Treba hovoryty ne pro 10, a pro 50 rokiv Zhytomyrskoi shkoly...» [«It is necessary to talk not about 10, but about 50 of Zhytomyr school»], *Zhytomyrskyi fenomen : spetsvyпуск chasopysu «Svitlo spilkuvannia»*, Zhytomyr, pp. 9 –12 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2018 р.